

Інший вид суспільно небезпечної девіантної поведінки – наркоманія. Точну кількість осіб, які зловживають наркотиками в Україні, визначити практично неможливо через недосконалість системи соціального контролю. За даними МВС України, на обліку в органах внутрішніх справ перебувають понад 140 тис. наркоманів, причому щорічно їх кількість збільшується у середньому на 10 %. Переважна більшість наркоманів (70 %) – молоді люди віком до 30 років; понад 60 % уперше випробували наркотики до 19 років.

Пияцтво і алкоголізм теж належать до небезпечних видів соціальної девіації і як соціальні феномени визначаються ступенем поширеності у суспільстві. За даними соціологічних досліджень, 60–70 % студентів і школярів регулярно вживають спиртні напої.

Однак загрозливі темпи зростання соціальної девіації саме у підлітково-му середовищі не можна відносити тільки до недоліків і прорахунків у виховній роботі правоохоронних органів та навчальних закладів. Очевидно, тут є інші, більш важливі причини.

С. І. Максимов, доктор філософських наук, професор

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Головна вимога, що ставиться до правового виховання, як і до будь-якого правового феномену, полягає у тому, що воно має бути онтологічно вкоріненним. Такою буттєво-екзистенційною засадою виступає саме особистість, або особистісне буття людини.

Схематично можна запропонувати дві протилежні моделі виховання. За першою моделлю виховувати – це в основному уніфікувати та адаптувати. При такому вихованні суб'єкт виховання засвоює стандарти культури і систему прийнятих цінностей та соціальних інтересів. У цьому сенсі виховувати – це певною мірою анулювати спонтанну свободу, сприяти гетерономії, нав'язувати ззовні. За другою моделлю виховувати означає сприяти перш за все становленню особистості, створювати умови для самостійного розвитку індивідуума. Весь процес виховання має бути вибудовано таким чином, аби індивідуум міг самостійно користуватися своєю свободою, формувати власні критерії і в кінцевому результаті стати самим собою.

Друга модель є ідеалом, проте саме ця модель спрямовує на формування зрілої, самостійної особистості, яка виражає завдання Просвітництва – бути повнолітньою людиною, морально автономною особистістю.

Відповідно процес правового виховання може розглядатися або як цілеспрямована діяльність державних інститутів щодо впливу на правосвідомість для забезпечення правомірної поведінки, або як формування поваги до прав людини як забезпечення реалізації рівної свободи кожного.

Зосередимося на останньому, гуманістичному підході до правового виховання, який базується на природноправовому розумінні права. За визначенням відомого представника сучасної версії юснатуралізму Е. Соловйова: «Право – це система встановлених або санкціонованих загальнообов’язкових норм, що забезпечують сумісне громадянсько-політичне існування людей на засадах особистої свободи і при мінімумі карального насильства». Тому сутністю правового виховання за цією концепцією слід вважати виховання особистості. Таке виховання означає перш за все виховання самостійності, або автономії, як вирішальної риси особистості. На арені соціального життя автономія виявляє себе як ініціативність, відповідальність, заповзятливість, здатність суворо контролювати свою поведінку і підкоряти її єдиній життєвій стратегії. Тому проблема правового нігілізму в найширшому сенсі – це проблема соціальної дефіцитності особистості. В умовах формування правової держави виникає потреба в автономному суб’єкті.

Цей підхід вимагає творчості як від того, хто виховує, так і від того, кого виховують. Саме до такого підходу застосовуються слова Е. Соловйова про те, що секрету виховання особистісно розвинених людей ніхто не знає. Науці відомі лише деякі передумови їх виховання і збереження. Людина зі свідомовольовими якостями формується вимогливістю, але вимогливістю особливо-го роду. Ініціативна, стійка, відповідальна людина формується лише тоді, якщо їй авансується повага до її власної гідності. Саме передумання вимозі щедрого гуманістичного кредиту і стимулює розвиток такої якості, як воля. Для правового виховання особистості найважливішою вимогою є додержання правила випереджаючої поваги, або, в більш широкому сенсі, випереджаючої довіри. «Елементарна і найважливіша передумова *масового особистісного розвитку* полягає в тому, що суспільство гарантує своїм членам можливість автономної поведінки. Законодавче визнання за кожною людиною її моральної та інтелектуальної незалежності, здатності самостійно вирішувати, що для неї безумовно значуще, цінне і вигідне, є першоначалом права».

Проте виховання автономної особистості – складний процес, який включає певні стадії. Саме у цьому напрямі розвивав свою концепцію філософії виховання, яка органічно включала правове виховання, російський філософ і юрист С. Гессен у праці «Філософія виховання». За ним метою освіти є формування високоморальної, вільної та відповідальної особистості. Завданням освіти є, на його думку, залучення людини до культурних цінностей науки, моральності та права. На його погляд, ніщо не може так сприяти реалізації цього завдання, як орієнтація на «ідеал вільного виховання».

Головними поняттями в роботі С. Гессена є культура, освіта, а також свобода, дисципліна та особистість. Примушування і свобода є не протилежними, а взаємно проникаючими одне в одного засадами. А виховання не може бути непримусовим, оскільки примушування є факт життя, створений не людьми, а природою людини, що народжується скованою. Пронизати при-

мушування свободою як його істотною метою – ось справжнє завдання виховання. Свобода має пронизувати і тим самим поступово скасовувати кожен акт примушування з потреби, вживаній в освіті.

За С. Гессеном, існують три ступені освіти: аномія, гетерономія та автономія. Ступінь аномії асоціюється з дитинством, природним станом людини, її грою. Ми народжуємося в аномії. Перехід з дитсадка до школи – це є як би перехід від природного стану буття людини до соціального, тобто до права – на ступінь гетерономії. Завдання школи зводиться до виховання правового відчуття і суспільної свідомості в людині. Освіта в школі мусить бути організована так, аби в ній ясно просвічувала майбутня мета утворення особистості з притаманим їй вільним самовизначенням. Це пояснюється тим, що існує тісний зв'язок між школою і правом: якщо де-небудь освіта і стає проблемою права, то саме в школі. Тобто, С. Гессен гадав, що в школі має здійснюватися не просто правове виховання як один з видів виховання взагалі, а сама організація шкільного життя повинна бути не чим іншим, як вихованням до права, або правовим вихованням. Він вважав, що шкільна влада як носій зовнішнього закону повинна бути організована в такий спосіб, аби виховувати потяг до свободи. Це означає додержання принципу: хоча правила поведінки і приписуються учню ззовні (шкільною владою), вони повинні бути такими, *ніби* учень сам їх собі поставив.

Вищим ступенем моральної освіти є автономія. Примусити людину бути моральною, як її можна примусити виконати веління права, звичаю або суспільної моралі, не можна. Тільки добровільно підкоряючись її обов'язку, людина може виконати веління моральності. Остання виникає у своїй самостійності тоді, коли особистість перестає бути простим членом роду і звільняється від влади звичаю, що стихійно охоплює її. Університетська автономна освіта має бути заснована на самоосвіті. Університет неможливо закінчити отриманням диплому тому, що виховання, як і навчання спеціальності є безперервним, триває упродовж усього життя людини. Кожна людина проходить стадії аномії, гетерономії та автономії, яким, по суті, і відповідають три ступені освіти: дошкільна, шкільна та позашкільна.

З огляду на цю концепцію стають зрозумілими й постійні негаразди з правовим вихованням, пов'язані з недооцінюванням важливості формування і реалізацією ідеалу правової особистості. На це звертав увагу Б. Кістяківський, констатуючи: хоча у вітчизняній суспільній свідомості споконвіку визнається, що увесь суспільний розвиток залежить від того, яке становище посідає особистість, проте тут існує величезна прогалина, оскільки наша суспільна свідомість ніколи не висувала ідеалу *правової* особистості. Обидві сторони цього ідеалу, підкреслював філософ права, – особистість, дисциплінована правом та стійким правопорядком, і особистість, наділена усіма правами, яка вільно користується ними, чужі свідомості нашої інтелігенції.

Таким чином, формування правової особистості слід вважати сутністю і метою правового виховання. Інші ж елементи правової реальності – форму-

вання правосвідомості, правильне ставлення до правових цінностей, а також прав і обов'язків людини є змістом правового виховання. За цих умов правове виховання набуває свого одвічного сенсу як загальної особливості людського життя, що полягає у відтворенні правової культури і самого правового життя. Це багатогранна комунікативна система, спрямована на відтворення функціонування самого права через відтворення суб'єкта права – правової особистості.

Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, доцент

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Одним з провідних завдань правового виховання є подолання різноманітних деформацій правової свідомості та правової культури українського суспільства, найбільш поширеною з яких є правовий нігілізм.

Правовий нігілізм – це деформований стан правосвідомості суспільства, соціальної верстви та особи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, що може стати світоглядною основою злочинного наміру. Правовий нігілізм може породжувати правопорушення, у тому числі кримінальні злочини. Він є основою існування таких негативних явищ, як хабарництво, корупція, кумівство, патрон-клієнтельні стосунки.

Проблема подолання правового нігілізму є актуальною для різноманітних типів соціальних систем, але особливого загострення вона набуває під час переходу від одного політико-правового режиму до іншого. Ступінь вкорінення і поширення правового нігілізму – один з індикаторів деформованої суспільної правосвідомості.

Українська держава, здійснюючи перехід від тоталітаризму до демократії, стикається з проблемою дотримання законності на всіх рівнях суспільного життя. Саме правове виховання як система дій, що розроблена та втілюється державою, громадськими організаціями, установами освіти, правоохоронними та судовими органами, може стати дієвим засобом подолання правового нігілізму в українському суспільстві. Вочевидь, правове виховання є допоміжною ланкою у процесі встановлення справедливого правопорядку в Українській державі. Разом з тим основними чинниками розвитку правосвідомості та правової культури є втілення в життя всіма засобами, що є у державі, принципів верховенства права, законності, справедливості, захисту прав людини. Важливе завдання правового виховання в Україні – подолання наслідків негативного впливу на суспільну правосвідомість, який чинили авторитарні та тоталітарні режими.

У наш час причинами вияву правового нігілізму в Україні можна вважати: невпорядкованість законодавства, його нестабільність і суперечливість; низький рівень правової культури громадян; неефективну діяльність судових та